

The Gleaner

Vol 24 (2003)

Σημείωμα για τα σαραντάχρονα του Ερανιστή, ή ο ΟΜΕΔ, το ΚΝΕ και Ο Ερανιστής

Δημήτρης Γ. Αποστολόπουλος

doi: [10.12681/er.1](https://doi.org/10.12681/er.1)

To cite this article:

Αποστολόπουλος Δ. Γ. (2003). Σημείωμα για τα σαράντάχρονα του Ερανιστή, ή ο ΟΜΕΔ, το ΚΝΕ και Ο Ερανιστής. *The Gleaner*, 24, 5–9. <https://doi.org/10.12681/er.1>

Σημείωμα για τὰ σαραντάχρονα τοῦ Ἐραμιστῆ ἢ ὁ ΟΜΕΔ, τὸ ΚΝΕ καὶ Ὁ Ἐραμιστής

ΤΟ 2003 ΣΥΜΠΛΗΡΩΝΟΝΤΑΙ σαράντα χρόνια ἀπὸ τὴν ἔκδοση τοῦ πρώτου τόμου τοῦ Ἐραμιστῆ. Στὴ σύντομη ἱστορικὴ ἀναδρομὴ ποὺ ἀκολουθεῖ, ὁ ἀναγνώστης θὰ παρακολουθήσει τὴ μικρὴ ἱστορία τῆς δημιουργίας αὐτοῦ τοῦ ἐπιστημονικοῦ περιοδικοῦ καὶ τοὺς στόχους ποὺ θέλησε ἀρχικὰ νὰ ὑπηρετήσῃ, θὰ διακρίνει τὶς δυσκολίες ποὺ συνάντησε στὴν πορεία του καὶ τοὺς μετασχηματισμοὺς ποὺ γνώρισε, σὰν ζωντανὸ ἐπιστημονικὸ κύτταρο. Δὲν θὰ γίνῃ ἐδῶ λόγος γιὰ τὴ συμβολὴ τοῦ Ἐραμιστῆ στὴν ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς ἐπιστήμης· δὲν θὰ μιλήσουμε ἐμεῖς γιὰ τὸ ἔργο ποὺ ἔχει ἐπιτελεσθεῖ — ἄλλοι θὰ τὸ κρίνουν καὶ θὰ τὸ ἀποτιμήσουν. Ὁ τίτλος τοῦ περιοδικοῦ, «στὴν μετριοφροσύνη του», ὅπως τονιζόταν καὶ στὸ σχετικὸ Σημείωμα ποὺ δημοσιεύθηκε στὸ πρῶτο τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ,¹ χαρακτηρίζει νομίζω καὶ ὅσους συνέβαλαν καὶ συμβάλλουν ὥστε ἡ ἐπιστήμη τῶν νεοελληνικῶν πραγμάτων νὰ ἔχει ἓνα ἔγκυρο ἐπιστημονικὸ περιοδικό, ἀνοικτὸ στὶς ἔρευνες ποὺ ἀφοροῦν τὸν ἐλληνικὸ 18ο αἰῶνα καὶ ὄχι μόνο. Διότι, μολονότι Ὁ Ἐραμιστής ἀποτελοῦσε, ἀπὸ τὴν καταστατικὴ προδιαγραφὴ του, τὸ ἐπιστημονικὸ βῆμα τῶν ἀσχολουμένων μὲ τὸν 18ο αἰῶνα — τὸν «Ἑλληνικὸν Διαφωτισμὸν ὑπὸ τὴν εὐρυτάτην αὐτοῦ ἔννοιαν» —, οὐδέποτε ἀρνήθηκε νὰ δεχθεῖ μελέτες ποὺ ἀναφέρονται σὲ προηγούμενες ἢ ἐπόμενες ἱστορικὲς περιόδους. Κατὰ συνέπεια ἀπὸ τὶς στῆλες τοῦ περιοδικοῦ τοῦ ΟΜΕΔ δὲν πέρασε μόνο ἓνα μεγάλο μέρος τῶν ἐρευνῶν γιὰ τὸν Νεοελληνικὸ Διαφωτισμὸ, τὸ φαινόμενο καθ' ἑαυτὸ, ἡ προϊστορία του καὶ οἱ ἐπιβιώσεις του τὸν 19ο αἰῶνα, ἀλλὰ εἶδαν τὸ φῶς καὶ μελέτες ποὺ ἀναφέρονται στὸ πρὶν καὶ στὸ μετὰ τοῦ ἐλληνικοῦ 18ου αἰῶνα. Ἄς δώσουμε ὅμως κάποια στοιχεῖα ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς προσπάθειας αὐτῆς ἀντὶ ἄλλης ἀναφορᾶς στὰ σαραντάχρονά της.

Ὁ ΟΜΕΔ, ὁ Ὅμιλος Μελέτης τοῦ Ἑλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ ἰδρύθηκε τὴν

1. «Ἡ ἔκδοση τοῦ “Ἐραμιστῆ”», Ὁ Ἐραμιστής 1 (1963), 31.

άνοιξη του 1962 — το καταστατικό ίδρυσής του έχει ημερομηνία 15 Μαρτίου 1962. Δύο χρόνια νωρίτερα είχε ιδρυθεί το Κέντρο Νεοελληνικών Έρευνών, το ΚΝΕ. Μολονότι οι δύο χρονολογίες δὲν συμπίπτουν, ἡ ἱστορία τοῦ ΟΜΕΔ καὶ ἐκείνη τοῦ ΚΝΕ διασταυρώνονται, καθὼς ταυτίζονται τὰ ἐπιστημονικὰ πεδία τὰ ὁποῖα καλλιέργησαν οἱ δύο αὐτοὶ ὀργανισμοί, κυρίως ὅμως ἐπεὶδὴ ὁ ἐμπνευστὴς τῆς ἱδρύσεως καὶ τῶν δύο καὶ συνδετικὸς κρῖκος ἀνάμεσά τους ἦταν ὁ ἴδιος ἄνθρωπος, ὁ Κ. Θ. Δημαράς. Στὴ συνείδησή του ἀποτελοῦσαν τὶς δύο ὄψεις τοῦ ἴδιου νομίσματος: ὁ ΟΜΕΔ, σωματεῖο εὐέλκτο καὶ ἀνοικτό, ἔδινε μιὰν ἀναπνοὴ ἐλευθερίας στὸ ἐπίσημο ἐρευνητικὸ κέντρο ποὺ λειτουργοῦσε στὸς κόλπους τοῦ Βασιλικοῦ, τότε, Ἰδρύματος Ἐρευνῶν.

Ὁ Ὅμιλος πορεύτηκε ἀπὸ τὰ πρῶτα χρόνια τῆς ζωῆς του μὲ ἄξονα δύο δραστηριότητες: ἄρχισε νὰ ἐκδίδει, λίγους μῆνες μετὰ τὴν ἱδρύση του, ἓνα ἐπιστημονικὸ περιοδικό, τὸν Ἐραμιστὴ, καὶ ἐγκαινίασε τὴ σειρὰ «Νέα Ἑλληνικὰ κείμενα», στὴν ὁποία ἄρχισαν νὰ δημοσιεύονται σημαντικὰ ἔγγραφα τεκμήρια γιὰ τὴ μελέτη τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ. Τὸ Κέντρο Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν ὀργάνωσε τὴν ἐρευνητικὴ πολιτικὴ του, προσπάθησε νὰ συνδέσει τὴ νεοελληνικὴ ἐπιστῆμη μὲ τὴν ξένη, ἔχοντας ὅμως πάντα στὸ νοῦ ὅτι ἔχει δίπλα του ἓνα εὐέλκτο ὄργανο, τὸν ΟΜΕΔ. Τὸ ΚΝΕ δὲν ἀπέκτησε ποτὲ ἓνα περιοδικὸ ἐπιστημονικὸ βῆμα, τὸ περιοδικὸ τοῦ Ὅμιλου Μελέτης τοῦ Ἑλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ Ὁ Ἐραμιστὴς ἦταν τὸ περιοδικὸ ποὺ δεχόταν τὶς ἐπιστημονικὲς ἐργασίες τῶν συνεργατῶν του. Στὸ καθαρευουσιάνικο, ὑποχρεωτικὰ, γλωσσικὸ ἔνδυμα τῶν «Ἐκθέσεων πεπραγμένων» τοῦ ΚΝΕ, τὸ περιοδικὸ τοῦ ΟΜΕΔ εἶχε νὰ ἀντιτάξει τὴ λόγια δημοτικὴ ποὺ χρησιμοποιοῦσαν οἱ συνεργάτες του.

Τὰ πρῶτα βήματα τοῦ ΟΜΕΔ καὶ τοῦ ΚΝΕ διασταυρώνονται — καὶ κάποτε συντονίζονται. Ἀπὸ τὶς στήλες τοῦ Ἐραμιστῆ διατυπώθηκαν μερικὲς ἀπὸ τὶς βασικὲς θέσεις τῆς ἐρευνητικῆς πολιτικῆς τοῦ ΚΝΕ. («Ἐκδόσεις ἢ εὐρετήρια») ρωτοῦσε ὁ Δημαράς στὰ 1964, δίνοντας μὲ τὴν προτίμηση στὴ δεύτερη ἐκδοχὴ τὸ ἔναυσμα γιὰ τὸν τρόπο ἀξιοποίησης ἱστορικοῦ ὑλικοῦ ποὺ σώζεται σὲ ἀρχαϊκὲς μονάδες. Ἀπὸ τὶς ἴδιες στήλες διατύπωνε, τὴν ἐπόμενη χρονιά, τὴν ἄποψη ὅτι ἡ εὐρετηρίαση τῶν ἐντύπων θὰ πρέπει νὰ ἀποτελέσει μέριμνα «ὀργάνων ὅπως ὁ ΟΜΕΔ ἢ τὸ ΚΝΕ», τὰ ὁποῖα πρέπει (νὰ ἐπιδιώκουν συστηματικὰ νὰ πολλαπλασιάζουν τὰ εὐρετήρια τῶν ἐντύπων μὲ σκοπὸ νὰ διευκολύνουν τὴ μελέτη ἐνῶ παράλληλα φροντίζουν νὰ ὀλοκληρώνεται ἡ βιβλιογραφικὴ γνώση), ἄποψη ποὺ ὀδήγησε στὴν προετοιμασία μιᾶς σειρᾶς «ἐργαλείων» γιὰ τὴ νεοελληνικὴ

έπιστήμη, αλλά και σε συστηματικές έρευνες για τή συμπλήρωση του έργου τῶν Γκίνη-Μέζα, *Ἑλληνική Βιβλιογραφία 1800-1863*.

Ἐνας εὐρύς κύκλος ἀνθρώπων —καὶ πάντως ὅλοι οἱ συνεργάτες τοῦ ΚΝΕ— εἰσέφεραν μελέτες τους στοὺς πρώτους τόμους τοῦ Ἐραμιστῆ. Συνεργάτες τοῦ ΚΝΕ —ἢ στενὰ συνεργαζόμενοι με αὐτὸ— ἦταν ὅσοι προετοίμασαν τὰ κείμενα ποὺ δημοσιεύτηκαν ἀπὸ τὸ 1963 καὶ μετὰ στὴ σειρά τοῦ ΟΜΕΔ («Νέα Ἑλληνικά κείμενα»: «Ἀλληλογραφία» τοῦ Κοραΐ, «Ἐφημερίδες» τοῦ Κοδρικᾶ, ἀλληλογραφία τῶν Δανιὴλ Φιλιππίδη - Barbié du Bocage - Ἀνθίμου Γαζῆ, τὰ σωζόμενα ἔργα τοῦ Δημήτριου Καταρτζῆ. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ὁ χορηγὸς γιὰ τὴν ἔκδοση τῶν πρώτων τόμων τῆς σειράς ποὺ περιλάμβανε βασικὰ κείμενα γιὰ τὴ μελέτη τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ ἦταν, τότε, τὸ Ἴδρυμα Ἐρευνῶν.

Τὰ πολιτικὰ γεγονότα τοῦ 1967 ἐπηρέασαν ἀρνητικὰ, ὅπως ἦταν φυσικό, τὴν πορεία καὶ τῶν δύο αὐτῶν συμπορευόμενων καὶ ἀλληλοσυμπληρούμενων ὀργανισμῶν, καθὼς ὁ Δημαρὰς ἀποχώρησε ἀπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ ΚΝΕ καὶ ἡ μελέτη τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ δὲν ἦταν βέβαια ἀπὸ τὰ ἀγαπημένα θέματα τῆς δικτατορίας. Παρ' ὅλα αὐτὰ καὶ οἱ δύο ὀργανισμοὶ κρατήθηκαν στὴ ζωὴ χάρις στὴν αὐταπάρνηση μελῶν τους ποὺ δὲν θέλησαν νὰ τὰ ἀφήσουν νὰ σβῆσουν, νὰ διαλυθοῦν, περιμένοντας τις καλύτερες μέρες ποὺ θὰ ἐπέτρεπαν νὰ λειτουργήσουν ξανά. Στὰ πολιτικὰ αὐτὰ γεγονότα, ἀλλὰ καὶ σὲ ἄλλου εἴδους δυσκολίες ποὺ θὰ ἀνακύψουν ἀργότερα, πρέπει νὰ ἀποδώσουμε τὴν ἀναντιστοιχία ἀνάμεσα στὰ χρόνια ζωῆς τοῦ ΟΜΕΔ καὶ στὸν ἀριθμὸ τῶν τόμων τοῦ περιοδικοῦ του.

Στὰ χρόνια πάντως ποὺ ἀκολούθησαν τὴ μεταπολίτευση καὶ οἱ δύο αὐτοὶ ὀργανισμοὶ μπόρεσαν νὰ ξαναβροῦν τὴ ζωντάνια τους, νὰ ξανακερδίσουν τοὺς παλιοὺς συνεργάτες τους, νὰ ἀποκτήσουν νέους, νὰ διευρύνουν τὴ θεματικὴ τους. Τίποτε ὅμως δὲν διατάραξε τις σχέσεις τους. Ἀπόδειξη ἀποτελεῖ τὸ γεγονὸς πὼς, μολοντί τὸ ΚΝΕ ἐγκαινίασε τὸ 1981 μιὰ περιοδικὴ ἔκδοση, «ἓνα νέο εὐέλκτο βοθητικὸ ὄργανο τοῦ Κέντρου» ποὺ τὸ ὀνόμασαμε *Τετράδια ἔργασίας*, ὁ δεσμὸς τῶν βασικῶν συνεργατῶν τοῦ ΚΝΕ με τὸν Ἐραμιστῆ οὔτε διαταράχθηκε οὔτε ἀλλοιώθηκε. Ὅπως καὶ ἡ ἔκδοση τοῦ περιοδικοῦ *Τὰ Ἱστορικά*, τὸ 1983, ποὺ ἔγινε ἀπὸ βασικὰ στελέχη τοῦ ΚΝΕ καὶ τοῦ ΟΜΕΔ, δὲν εἶχε σκοπὸ νὰ στερήσει συνεργάτες ἀπὸ τὸν Ἐραμιστῆ, ἀλλὰ νὰ ὑπηρετήσῃ τὴν πολυφωνία δημιουργώντας ἄλλο ἓνα ἐπιστημονικὸ βῆμα: ἀνάλογα με τὸ θέμα ποὺ πραγματευόμαστε ἀναζητοῦμε τὴν πιὸ κατάλληλη στέγη.

Στὴ νέα περίοδο τοῦ ΟΜΕΔ πρέπει νὰ προσγραφεῖ τὸ γεγονὸς ὅτι ἀπο-

τέλεσε ιδρυτικό μέλος τῆς International Society for Eighteenth-century Studies μετέχοντας πλέον στήν Ἐκτελεστική Ἐπιτροπή τῆς Διεθοῦς Ἐταιρείας μελέτης τοῦ 18ου αἰώνα. Ἀπό τὸ 2003 ὁ Ἕλληνας ἀντιπρόσωπος ἐκλέχθηκε στὴ θέση τοῦ δεύτερου ἀντιπροέδρου τῆς Διεθοῦς Ἐταιρείας.

Ὅσο γιὰ τὸν Ἑρανοιστῆ, βρῆκε τὴ θέση του στὴ χορεία τῶν ἐπιστημονικῶν περιοδικῶν τῶν μελῶν τῆς Ἐταιρείας διεκδικώντας μάλιστα τὰ πρεσβεῖα, ἀφοῦ, γιὰ παράδειγμα, ὁ πρῶτος τόμος τοῦ περιοδικοῦ *Dix-huitième siècle* τῆς Γαλλικῆς Ἐταιρείας κυκλοφόρησε ἕνα χρόνο ἀργότερα, τὸ 1964, τὸ *Eighteenth-century Studies* τῆς Ἀμερικανικῆς Ἐταιρείας τὸ 1967, τὸ *Das Achtzehnte Jahrhundert* τῆς Γερμανικῆς Ἐταιρείας τὸ 1977 ἢ τὸ *British Journal for Eighteenth-century Studies* τῆς Βρετανικῆς Ἐταιρείας τὸ 1978.² Καὶ ἀκόμα, τὸ 1979 ἡ Association pour l'Encouragement des Études Grecques en France ἀπένειμε στὸν Ἑρανοιστῆ, μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς συμπλήρωσης δεκαπέντε χρόνων κυκλοφορίας του, τὸ βραβεῖο Ζάππα.

Στὴ νέα αὐτὴ περίοδο προστέθηκαν στίς δραστηριότητες τοῦ ΟΜΕΔ ἡ διοργάνωση ἐπιστημονικῶν συνεδρίων καὶ διεθνῶν συναντήσεων. Ἀναφέρομαι στὰ συνέδρια «Νεοελληνικὴ παιδεία καὶ κοινωνία», ποὺ διοργανώθηκε στὴν Ἀθήνα ἀπὸ τὶς 29 Σεπτεμβρίου ὠς τὴν 1η Ὀκτωβρίου τοῦ 1993 καὶ ἦταν ἀφιερωμένο στὴ Μνήμη τοῦ Κ. Θ. Δημαρά, καὶ σὲ ἐκεῖνο τὸ ἀφιερωμένο στὴ Μνήμη τοῦ Λεάνδρου Βρανούση, ποὺ διοργανώθηκε στὴν Ἀθήνα στίς 10 καὶ 11 Μαΐου 1995 (τὰ πρακτικὰ καὶ τῶν δύο αὐτῶν συνεδρίων ἔχουν δημοσιευτεῖ) ἢ στὴν Ἡμερίδα ποὺ διοργάνωσε μὲ τὴ συνεργασία τῆς International Society for Eighteenth-century Studies στὴν Ἀθήνα στίς 4 Ὀκτωβρίου 1996 μὲ θέμα τὰ «Instrumenta studiorum» γιὰ τὴ μελέτη τοῦ 18ου αἰώνα.

Πρὶν ἀπὸ δύο χρόνια, τὸ 2001, παρουσιάστηκαν τὰ συγκεντρωτικὰ Εὐρετήρια τῶν εἴκοσι πρώτων τόμων τοῦ περιοδικοῦ. Ἐκεῖ ὁ προσεκτικὸς ἀναγνώστης, ξεφυλλίζοντας τοὺς πίνακες τῶν περιεχομένων, θὰ διαπιστώσει εὐκολὰ τὶς μεταλλαγές στοὺς προσανατολισμούς τοῦ περιοδικοῦ, καθὼς στοὺς εἴκοσι αὐτοὺς τόμους ἀντιπροσωπεύεται ἡ πρώτη περίοδος, οἱ προσπάθειες συνέχισής του, ἡ προσωρινὴ διακοπὴ τῆς ἐκδόσῆς του καὶ τὸ νέο του ξεκί-

2. Χρήσιμα στοιχεῖα γιὰ τὰ περιοδικὰ ποὺ ἀναφέρονται στὴ μελέτη τοῦ 18ου αἰώνα παρουσιάστηκαν στὴν Table ronde ποὺ ὀργανώθηκε τὸ 1995 στὸ Θ' Διεθνὲς Συνέδριο γιὰ τὸ Διαφωτισμὸ στὸ Münster (βλ. *Transactions of the Ninth International Congress on the Enlightenment*, τ. 3, Ὁξφόρδη 1996, σ. 1483-1505· ὅπου καὶ παρουσίαση τοῦ Ἑρανοιστῆ / Le Glaneur).

νημα. Ἀκόμα ὁ ἐντυπωσιακὸς ὄγκος καὶ πλοῦτος τοῦ ὕλικου ποὺ ἀναδεικνύεται ἀπὸ τὸ Γενικὸ εὐρετήριο δείχνει μὲ τὸν καλύτερο τρόπο τὴ συνεισφορά στὴν ἐπιστήμη τῶν νεοελληνικῶν πραγμάτων. Τέλος ὁ κατάλογος τῶν συνεργατῶν ἀναδεικνύει τὸν «σκληρὸ πυρήνα» τῶν συνεργατῶν τοῦ καὶ ὑποδεικνύει τὸ εὖρος τῶν φιλοξενουμένων.³

Ἐλπίζοντας βέβαια ὅτι Ὁ Ἐραμιστὴς θὰ γιορτάσει καὶ τὸ ἰωβηλαῖο τῶν πενήντα χρόνων παρουσίας του, θὰ ἤθελα νὰ κλείσω τὴ σύντομη αὐτὴ ἀναδρομὴ στὴ μικρὴ ἱστορία τοῦ ἀναφέροντας μὲ εὐγνωμοσύνη ὅλους ὅσοι κατὰ καιροὺς βοήθησαν οἰκονομικὰ τὸν Ὅμιλό μας: τὸ Ἴδρυμα Ἐρευνῶν, τὸ Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ, τὸ Ἴδρυμα Ι. Φ. Κωστοπούλου, τὸ Ἴδρυμα Οὐράνη.

Καὶ ἀκόμα νὰ καταγράψω, καὶ ἐδῶ, τὰ ὀνόματα ἐκείνων ποὺ ἀναφέρονται ὡς «ἀπεύθυντοι ἐκδοσης» τοῦ περιοδικοῦ ἀπὸ τὸ 1963 ὡς σήμερα: Ἀλκης Ἀγγέλου γιὰ τοὺς τόμους 1-2· Σπύρος Ι. Ἀσδραχὰς γιὰ τὸν τόμο 3· Λουκία Δρούλια γιὰ τὸν τόμο 4· Ἐμμ. Ν. Φραγκίσκος γιὰ τοὺς τόμους 5-13· Φίλιππος Ἡλιοῦ γιὰ τοὺς τόμους 14-18 καὶ γιὰ τοὺς τόμους 19-24 ὁ ὑπογράφων.

ΔΗΜΗΤΡΗΣ Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ

3. Ὅμιλος Μελέτης τοῦ Ἑλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ. Ὁ Ἐραμιστὴς. Εὐρετήρια τ. 1-20 (1963-1995). Πίνακες περιεχομένων· Γενικὸ εὐρετήριο· Κατάλογος συνεργατῶν, Ἀθήνα 2001 (465 σ.). Τὴ γενικὴ ἐπιμέλεια τῆς ἐκδοσης αὐτῆς εἶχε ὁ Παναγιώτης Δ. Μιχαηλάκης, ποὺ τὴν ἔφερε σὲ πέρας μὲ τὴ βοήθεια τῆς Γιούλης Εὐαγγελίου Μποτῆ. Στὸν Πρόλογο αὐτοῦ τοῦ δημοσιεύματος ἔδωσα σὲ μιὰ πρώτη μορφή τὴν ἱστορία τοῦ ΟΜΕΔ ποὺ ἐδῶ βρίσκεται τὴ θέση της στὰ σαραντάρχονα τοῦ Ἐραμιστῆ.